

УДК [37.018.1:17.022.1]:37.018.3
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-35>

Ольга БЕЗКОРОВАЙНА,
orcid.org/0000-0001-7144-9946
доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри теорії і практики іноземних мов та методики викладання
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) olha.bezkorovina@rshu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ

У статті здійснено аналіз сімейних цінностей та визначено їх роль у вихованні дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, розкрито теоретичні і суто прикладні засади формування сімейних цінностей таких дітей та схарактеризовано умови ефективного їх засвоєння у дитячому будинку сімейного типу. Актуалізовано понятійно-категорійний апарат дослідження через характеристики сутності понять: «цінності», «ціннісна система особистості» «ціннісні орієнтації», «сімейні цінності». Визначено наукові і прикладні підходи до побудови моделі сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в дитячих будинках сімейного типу: системний підхід, середовищний підхід, гуманістичний підхід, аксіологічний підхід, діяльнісно-компетентнісний підхід. Визначено сутнісні характеристики критеріїв ефективності досліджуваного феномена.

Доведено, що системою особистісних цінностей дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є розвиненість образу їхнього власного «Я».

Сформульовано висновок, що сімейні цінності відіграють фундаментальну роль у формуванні особистості дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу у підлітковому віці. Вони є основою для виховання моральних, етичних, емоційних і соціальних якостей, які визначають поведінку дитини в сім'ї й суспільстві. Система сімейних цінностей включає в себе: розуміння сім'ї як цінності; потребу всіх членів родини у відповідальному виконанні соціальних ролей (матері, батька, бабусі, дідуся); умови становлення та розвитку дитини як продовжувача роду та сімейних традицій; повагу (шанування) до старших; турботу про молодших; усвідомлення поняття побуту, сімейного укладу; уявлення про гендерні сімейні ролі та поваги до них, тобто наявність певних сформованих гендерних стереотипів, характерних для традиційної української сім'ї.

Ключові слова: діти-сироти, діти, що позбавлені батьківського піклування, діти-підлітки, дитячий будинок сімейного типу, цінності, сімейні цінності, батьки-вихователі.

Olga BEZKOROVAYNA,
orcid.org/0000-0001-7144-9946
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Practice
of Foreign Languages and Teaching Methods
Rivne State Humanitarian University
(Rivne, Ukraine) olha.bezkorovina@rshu.edu.ua

FORMATION OF FAMILY VALUES IN ADOLESCENT CHILDREN BROUGHT UP IN FAMILY-TYPE CHILDREN'S HOMES

The article analyses family values and defines their role in the upbringing of orphans and children deprived of parental care, reveals the theoretical and purely applied principles of formation of family values of such children and characterises the conditions for their effective assimilation in a family-type children's home. The conceptual and categorical apparatus of the study is updated through the characterisation of the essence of the concepts: «values», «value system of personality», «value orientations», «family values». The scientific and applied approaches to building a model of family upbringing of orphans and children deprived of parental care in family-type children's homes are determined: systemic approach, environmental approach, humanistic approach, axiological approach, activity-competence approach. The essential characteristics of the criteria for the effectiveness of the studied phenomenon are determined.

It is proved that the system of personal values of orphans and children deprived of parental care is the development of their own «I» image.

It is concluded that family values play a fundamental role in the formation of the personality of an orphan and a child deprived of parental care in family-type children's homes in adolescence. They are the basis for fostering moral, ethical,

emotional and social qualities that determine the child's behaviour in the family and society. The system of family values includes: understanding of the family as a value; the need for all family members to perform social roles responsibly (mother, father, grandparents); conditions for the formation and development of a child as a successor of the family and family traditions; respect (reverence) for elders; care for younger ones; awareness of the concept of everyday life, family life; understanding of gender family roles and respect for them, i.e. the presence of certain established gender stereotypes typical of a traditional Ukrainian family.

Key words: orphans, children deprived of parental care, adolescents, family-type children's home, values, family values, foster parents.

Постановка проблеми. Сирітство як соціально-психологічне явище було і залишається досить поширеною суспільною проблемою як у світовому, так і особливо в українському вимірі. Повномасштабна військова агресія росії проти України ще більше загострила цю проблему, спричинила суттєві виклики і загрози не лише для практично кожної української сім'ї як інституту соціалізації дітей, але й для всього українського суспільства. Сьогодні очевидним є те, що саме сімейні форми виховання надають більше стартових можливостей для дітей будь-якого віку, прискорюють процеси їхнього самостворення і саморозвитку та готовності до самостійного життя. Крім цього в сімейних формах виховання є насамперед «відчуття» теплоти стосунків і психологічного комфорту дому, тому діти, особливо в підлітковому віці, стають упевненими в тому, що їх тут чекають. А отже, вони не одні, у них є батьки, які піклуються про їхній спокій і захищеність, сприяють формуванню впевненості у своїх силах та майбутньому.

Тому головним завданням сучасного українського суспільства і держави у цілому у вихованні дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, є налагодження здорових сімейних стосунків, які часто відсутні у їхньому життєвому досвіді, або викривлені в попередніх життєвих ситуаціях. Це ще раз актуалізує необхідність вирішення проблем сімейного виховання цієї категорії дітей в дитячих будинках сімейного типу, які вже сьогодні зарекомендували себе як успішні соціальні інститути, що відтворюють традиційну багатодітну українську родину та є ефективними у засвоєнні дітьми сімейних цінностей.

Аналіз досліджень дає змогу констатувати, що сімейні цінності були об'єктом дослідження багатьох зарубіжних (Е. Фромм, А. Маслоу, В. Франкл, К. Роджерс, Р. Мей, Г. Олпорт) та вітчизняних вчених педагогів-гуманістів (К. Ушинський, С. Русова, О. Макаренко, В. Сухомлинський). Українськими вченими визначені теоретичні (Г. Бевз, Т. Бондаренко, О. Городецький, Г. Дьоміна, Т. Кравченко, Н. Комарова, Р. Луцький, І. Трубавіна та ін.) і правові (О. Карпенко, В. Москалюк) основи дослідження функціонування дитячих будинків сімей-

ного типу. Питання сімейної взаємодії у ракурсі сімейних цінностей досліджуються Т. Алексеєнко, І. Бехом, К. Журбою, О. Кікінежді, В. Кравцем, Т. Крюковою, Т. Титаренко та іншими.

На сьогодні для підвищення ефективності сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, актуальними є наукові праці М. Василькова, Н. Дворянцева, А. Довгалевська, Л. Дробот, Л. Єременко, Л. Кузьменко, Л. Смагіна й ін.

Однак, навіть за такої пильної уваги дослідників до зазначених вище проблем, окремі аспекти їх ефективного вирішення залишаються дискусійними.

Мета статті. Здійснити ретроспективний аналіз сімейних цінностей та визначення їх ролі у вихованні дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, розкрити теоретичні і суто прикладні засади формування сімейних цінностей таких дітей підліткового віку та схарактеризувати умови ефективного їх засвоєння у дитячому будинку сімейного типу.

Виклад основного матеріалу. Для України дитячі будинки сімейного типу є відносно новою формою сімейного виховання. Їх створення і розвиток обумовлені: визначенням державних пріоритетів сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; необхідністю забезпечення права кожної такої дитини на виховання в сім'ї; викликами і загрозами сучасного українського суспільства, що посилюють вимоги щодо гуманістичного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; актуальністю вирішення проблем забезпечення сімейних комфортних умов для їхньої активної як індивідуальної, так і соціально значущої життєдіяльності у випадку позбавлення родинного оточення. Відтак, можемо констатувати, що в дитячих будинках сімейного типу формування особистості дитини здійснюється в природних умовах традиційної української сім'ї, а тому виховний вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини є домінуючим. За цих умов ефективно відбувається формування морально-етичних ідеалів, цінностей і ціннісних орієнтацій щодо норм і правил поведінки, трудових

умінь і навичок, тобто усіх тих якостей, що формують індивідуальність зростаючої особистості.

Актуальними для нашого дослідження є погляди І. Беха, який ціннісну систему особистості (цінності і ціннісні орієнтації) трактує як складний регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках (Бех, 2015: 15).

На підставі зазначеного вище можемо констатувати, що «цінність» як ознака чи певна категорія пізнання й усвідомлення зростаючою особистістю оточуючого світу характеризується важливістю та значущістю для неї. У контексті проблеми нашого дослідження розуміння цінності розглядається з точки зору потреб та мотивів діяльності певної особистості, має філософське, культурологічне, психологічне та соціальне спрямування. «Цінність – те, що людина найбільше цінує в житті, навколишньому середовищі, людях, їх матеріальній та духовній культурі; те, що людина цінує над усе і надає найважливішого значення» (Термінологічний словник з культурології, 2014: 123).

Так, серед загальнолюдських цінностей ми виділяємо доброту, чесність, справедливість, любов, красу, мудрість, гідність та ін. Сукупність таких цінностей складає систему цінностей людини, що стає її життєвим орієнтиром та визначає її ставлення до навколишнього світу. У такому контексті аналіз поняття «сімейні цінності» дав змогу нам визначити їх особистісний сенс, який задовольняє актуальні потреби кожного з суб'єктів сімейних відносин. Відтак, можемо схарактеризувати такі цінності і водночас, як і норми, що формують уявлення людини про стосунки між чоловіком і жінкою, між поколіннями (батьків і дітей), суспільні й особистісні ідеали, моральні норми, оцінки та принципи, етикетні зразки поведінки» (Сімейні цінності, 2014: 83).

Крім цього сімейні цінності, як свідчать результати здійсненого аналізу, мають суттєве суспільне значення, тобто, це «...явища, пов'язані з сім'єю як особливим соціальним інститутом, соціальною групою суспільства і які визнаються найважливішими, значимими, тими, що найбільше цінуються. На переконання В. Дерєги, такі цінності слід розглядати як еталони, традиції, ідеали, звичаї, що передаються з покоління в покоління, те, що найбільше цінується всіма членами родини» (Дерєга, 2012: 113).

Ці потенційні детермінанти особистісних цінностей сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життє-

діяльності дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, завдяки тому, що перетворюються у внутрішні спонуки (мотиви) їхньої поведінки, діяльності та співпраці зі всіма членами сім'ї у дитячих будинках сімейного типу. Тоді у свідомості кожного з суб'єктів сімейних відносин сімейні цінності (материнство і дитинство, цінність сім'ї, позитивний образ сім'ї тощо) набувають найбільш значущих як індивідуальних, так загальнолюдських цінностей. Відтак, незаперечним є те, що із найважливіших джерел формування сімейних цінностей для кожної дитини є саме сім'я. У Конвенції про права дитини зазначено, що кожній дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння (Конвенція про права дитини, 2023).

У той же час, як свідчать результати нашого дослідження, процес засвоєння і прийняття дітьми-сиротами і дітьми, позбавлених батьківського піклування, сімейних цінностей є провідним напрямом їхньої успішної соціалізації в дитячих будинках сімейного типу. Однак, на ефективність цих процесів суттєвий вплив мають певні особливості світогляду і сформовані, або ж несформовані правила поведінки таких дітей. Насамперед, занижена соціальна адаптація дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, породжує почуття неповноцінності. Оскільки їхні рольові дії отримують занижену оцінку батьків, наставників, однолітків, і, зрештою, у таких дітей, на думку О. Горєцької, виробляється низька самооцінка. «Почуття неповноцінності проявляється в девіантній поведінці чи створенні компенсаційних субкультур, де заперечуються норми, узвичаєні в певному суспільстві і навіть у певній сім'ї» (Горєцька, 2016: 76).

Тому можемо зробити висновок, що системою особистісних цінностей дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є розвиненість образу їхнього власного «Я». А за відсутності цього сформованого образу не можна сформулювати ту чи іншу моральну спрямованість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, якщо вони не «...долучаються до формування образу «Я», і тому кожна з особистісних цінностей, зокрема й гуманістичні чи сімейні цінності, можна вважати конкретним одиничним образом власного «Я» (Гончар та ін., 2016: 24).

Таку виховну і соціальну функцію виконує дитячий будинок сімейного типу, який покликаний вирішувати комплекс завдань щодо: створення сприятливих умов, які забезпечують розвиток і соціалізацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням їхніх індиві-

дуальних, гендерних, вікових особливостей; підготовки таких дітей до майбутнього самостійного дорослого життя; професійного самовизначення у колі сім'ї; соціального самовизначення, прилучення до культурних традицій суспільства; формування сімейних цінностей, цінностей життя, цінностей збереження здоров'я всіх членів родини та їхнього доброту тощо.

Отже, можемо зробити висновок, що сімейні цінності відіграють фундаментальну роль у формуванні особистості дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування. Вони є основою для виховання моральних, етичних, емоційних і соціальних якостей, які визначають поведінку дитини в сім'ї й суспільстві. Тоді система сімейних цінностей включає в себе: розуміння сім'ї як цінності, що визначається соціальною значущістю цього соціального інституту; потребу всіх членів родини у відповідальному виконанні соціальних ролей (матері, батька, бабусі, дідуся); умови становлення та розвитку дитини як продовжувача роду та сімейних традицій; повагу (шанування) до старших, що становить основу морального виховання, проявляючись у вигляді шанобливого, вдячного, терплячого ставлення до осіб старших поколінь; турботу про молодших дітей, що в майбутньому проявляється в забезпеченні турботи про своїх дітей; усвідомлення поняття побуту, сімейного укладу; уявлення про гендерні сімейні ролі та поваги до них, тобто наявність певних сформованих гендерних стереотипів, характерних для традиційної української сім'ї. Крім цього, на думку О. Сидельникової, сім'ї належить пріоритетне значення у гендерній соціалізації і гендерній ідентифікації дитини, яка наслідуює приклад батьків (Сидельникова, 2010: 225).

На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу є багаторівневим і багатоаспектним процесом, що включає в себе: набуття такими дітьми знань про прийомну сім'ю, її функції щодо власного виховання, розвитку й соціалізації; спонукання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, до певних вчинків, способів поведінки, що характерні для прийомної сім'ї та ціннісного й відповідального до неї ставлення; потреби в самоактуалізації та самореалізації зростаючої особистості в сім'ї. Ефективність вирішення цих завдань у дитячому будинку сімейного типу залежить від врахування суто психологічних, соціальних і педагогічних сучасних виховних і розвивальних та соціалізуючих технологій, а також провідних суто

наукових і прикладних підходів до побудови моделі сімейного виховання в дитячих будинках сімейного типу. Серед цих підходів нами визначено:

– системний підхід, у межах якого сім'я розглядається нами як цілісна система, що дає змогу не тільки вивчати сукупність відносин і зв'язків між членами сім'ї, а й розглядати процес сімейного виховання як систему, що має підсистеми, зокрема формування сімейних цінностей;

– особистісний підхід вимагає сприйняття дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як особистостей, спираючись на їхні особистісні якості (спрямованість дій і вчинків, життєві плани, сформовані установки, домінуючі мотиви діяльності та поведінки), що є важливими для формування сімейних цінностей;

– середовищний підхід дав змогу схарактеризувати середовище сім'ї, дитячих будинків сімейного типу як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а не просто як умову чи окремих чинників цих процесів. Крім цього, середовищний підхід визначає ступінь впливу середовища на дитячий будинок сімейного типу на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, де необхідною умовою є організація сімейного середовища та оптимізація його впливу на кожного члена сім'ї (Баль, 2014);

– гуманістичний підхід має своєю метою гармонійний розвиток дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейному вихованні та передбачає гуманний характер стосунків між членами дитячого будинку сімейного типу. Прийняття і сприйняття таких дітей з їхніми індивідуально-особистісними якостями характеру й поведінки, а також використання педагогічно доцільних форм і методів виховання, що може сприяти успішному формуванню сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування;

– аксіологічний підхід визначає методологічну основу формування стійкої системи цінностей, у тому числі сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу. У цьому випадку сімейні цінності, на думку І. Сопівник, розглядаються «...як найбільш значущі та важливі для людини пріоритети, виконуючи роль своєрідних орієнтирів, що визначають і спрямовують поведінку індивіда, регулюють її. На основі цінностей формується ціннісне ставлення людини до інших людей та оточуючого світу» (Сопівник, 2016: 227);

– діяльнісно-компетентнісний підхід передбачає виконання системи завдань з сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, готовності батьків до їх вирішення: розвиток особистості, соціальний розвиток, комунікативний розвиток, що дасть змогу якісно формувати сімейні цінності у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. У цьому контексті І. Бех зазначає, що «...за умови застосування діяльнісного підходу йдеться про предметно-перетворювальну дію, а не про дію перцептивну, дію сприймання...», а метою компетентнісного підходу має бути виховання людини, як суб'єкта практичної дії (Бех, 2014: 29, 34). Як засвідчив аналіз теорії і виховної практики формування сімейних цінностей дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу, ефективність цього процесу визначаються низкою критеріїв. Насамперед, ступенем включеності всіх суб'єктів сімейного виховання у цей процес; специфікою організації дитячого будинку сімейного типу; особистісними якостями батьків-вихователів, їхніми знаннями і вміннями організувати виховний процес та здатностями прищепити сімейні цінності дітям; індивідуальними характеристиками дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. Для успішної реалізації батькам-вихователям необхідні відповідні психолого-педагогічні знання, які здобуваються з власного життєвого досвіду, займаючись самоосвітою, відвідуючи курси підвищення педагогічних знань. Відтак, завдання, які батьки-вихователі визначають у процесах формування сімейних цінностей, мають базуватися на моральних, емоційних та соціальних аспектах, а саме: усвідомленні значення сім'ї як основної соціальної одиниці; оволодіння вміннями і навичками конструктивної комунікації, розв'язування конфліктних ситуацій та побудови гармонійних відносин всіх членів сім'ї; формування відповідальності кожного за свої вчинки в сімейному житті.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що для ефективного формування сімейних цінностей в дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування, в дитячих будинках сімейного типу необхідним є створення атмосфери довіри, прийняття і турботи, яка сприяє емоційній безпеці дитини, сприяє поєднанню педагогічного впливу із психологічною підтримкою та соціальною адаптацією. Цей процес є поступовим, починаючи із засвоєння дітьми-сиротами і дітьми, позбавлених батьківського піклування, базових понять і завершуючи формуванням навичок, таких, як вирішення конфліктів і планування майбутнього, виконання сімейних ролей і обов'язків та закріпленні навичок через реальні сімейні ситуації. В організації сімейного виховання важливим є обговорення досягнень дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та визначення подальших кроків для розвитку їхніх сімейних цінностей.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що динамічний розвиток дитячих будинків сімейного типу в Україні – складний процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення. Дослідження життєдіяльності сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу переконують, що такі форми їхнього виховання, розвитку та соціалізації є найпрогресивнішими. Отже, після проведення теоретичного аналізу досліджуваної проблеми, ми визначили, що формування сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, є поетапним, багатограним процесом передачі, освоєння, засвоєння та привласнення позитивного сімейного досвіду, сімейних стосунків, традицій, сімейних цінностей через організацію виховної системи в умовах дитячого будинку сімейного типу. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні навчально-методичних матеріалів і збірників практичних вправ, які є необхідною та обов'язковою складовою формування в дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, традиційної системи цінностей створення, функціонування і розвитку сім'ї; розширення наукових досліджень у напрямку нормативно-правового й організаційно-педагогічного супроводу діяльності дитячих будинків сімейного типу, підвищення педагогічної майстерності батьків, котрі організують роботу таких будинків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баль А. Середовищний підхід у вихованні особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 50. С. 156 – 161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2014_50_27 (дата звернення 14.12.2024).
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
3. Бех І. Діяльнісний і компетентнісний підходи: сутність та сфери застосування. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2014. № 1/4. С. 28 – 34.
4. Горещька О. В. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта». Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. 216 с.

5. Дереха В. В. Основні поняття та категорії дослідження державної сімейної політики. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 190. Т. 202. Державне управління. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 196 с.
6. Конвенція про права дитини URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 16.12.2024).
7. Сидельникова О. Гендерне виховання в сім'ї. Матеріали XII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДГУ: Зб. наук. праць / За заг. редакцією К. В. Балабанова. Маріуполь: МДГУ, 2010. 406 с.
8. Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (9 годин) [для 8–9-х класів] / О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канишевська, І. П. Білоцерківець. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 136 с.
9. Сопівник І. В. Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. Київ : 2016. Вип. 239. С. 225–229. URL: <https://griml.com/mLvvg> (дата звернення 16.12.2024).
10. Термінологічний словник з культурології / авт.-уклад. : Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. Київ : МАУП, 2004. 144 с.
11. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах : монографія / Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М., Павицька К. М., Хижняк А. В. ; за заг. ред. Гончар Л. В. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.

REFERENCES

1. Bal A. (2014) Sere dovys hchnyi pidkhid u vykhovanni osobystosti. [An environmental approach to personality development] *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*. Vyp. 50. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2014_50_27 (data zvernennia 14.12.2024).
2. Bekh I. D. (2012) Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku : [Personality in the space of spiritual development] *navch. posib*. 256. [in Ukrainian].
3. Bekh I. (2014) Diialnisnyi i kompetentnisnyi pidkhody: sutnist ta sfery zastosuvannia. [Activity-based and competence-based approaches: essence and scope] *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii*. № 1/4. 28 – 34. [in Ukrainian].
4. Horetska O. V. (2015) Psykhohihiia simi : [Family psychology] *navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Praktychna psykhohihiia», «Pochatkova osvita»*. 216. [in Ukrainian].
5. Dereha V. V. (2012) Osnovni poniattia ta katehorii doslidzhennia derzhavnoi simeinoi polityky. [Basic concepts and categories of state family policy research] *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal*. Vyp. 190. T. 202. Derzhavne upravlinnia. 196. [in Ukrainian].
6. Konventsiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (data zvernennia 16.12.2024).
7. Sydelynykova O. (2010) Henderne vykhovannia v simi. [Gender education in the family] *Materialy XII pidsumkovoї naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv MDHU: Zb. nauk. prats / Za zahal. redaktsiieiu K. V. Balabanova*. 406. [in Ukrainian].
8. Simeini tsinnosti (2014) : [Family values] *praktyko-orientovanyi posibnyk do navchalnoi prohramy «Simeini tsinnosti» (9 hodyn) [dlia 8–9-kh klasiv] / O. V. Melnyk, T. V. Kravchenko, L. V. Kanishevska, I. P. Bilotserkivets*. 136 [in Ukrainian].
9. Sopivnyk I. V. (2016) Tsinnisnyi (aksiolohichnyi) pidkhid u vykhovanni osobystosti. [The value (axiological) approach to personality education] *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia : Pedahohika, psykhohihiia, filosofiiia*. Vyp. 239. 225 – 229. URL: <https://griml.com/mLvvg> (data zvernennia 16.12.2024)
10. Terminolohichni slovnyk z kulturolohii (2004) / [Glossary of cultural studies terms] *avt.-uklad. : N. Iu. Bolsha, N. I. Yefimchuk*. 144. [in Ukrainian].
11. Formuvannia simeinykh tsinnosteı u ditei shkilnoho viku v suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh (2016) [Formation of family values in school-age children in modern socio-cultural conditions] *monohrafiia / Honchar L. V., Kravchenko T. V., Machuska I. M., Pavytska K. M., Khyzhniak A. V. ; za zah. red. Honchar L. V.* 176. [in Ukrainian].